

תקציר מנהלים

אי שוויון מתהווה בגיל הרך: הקשר בין עוני, עקה וגירוים חושיים להתפתחות הילד ולהישגים

יוסי שביט, יצחק פרידמן, ג'וני גל, דנה וקנין*

המחקר המלא פורסם במאי 2018

מרכז טאוב מודה מקרב לב לקרן ברנרד ון-ליר על תמיכתה הנדיבה במימון הפרויקט.

כיצד חוויות בילדות המוקדמת משפיעות על ההתפתחות ועל ההישגים? הספרות האקדמית מצביעה על מגוון דרכים שבהן אי שוויון כלכלי שנחווה בגיל הרך עלול להוביל לאי שוויון בהישגים הלימודיים בשלב מאוחר יותר בחיים.

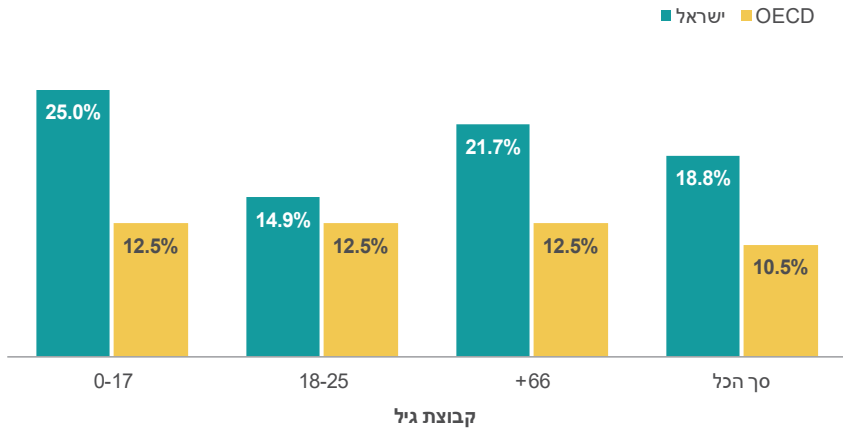
יש הסכמה נרחבת על כך שחינוך הוא המפתח לשוויון הזדמנויות, להצלחה ולניידות כלכלית בין-דורית, ועל כך שיש להבטיח שוויון הזדמנויות בחינוך לכל ילדי ישראל; מחקרים מראים כי הפערים הלימודיים בין ילדים ממעמדות חברתיים-כלכליים שונים מתחילים כבר בגילים צעירים מאוד.

אי שוויון בהכנסות ובהישגים לימודיים

אי שוויון בהישגים לימודיים בישראל הוא בין הגבוהים בעולם המפותח, והסיבה העיקרית לכך היא אי שוויון כלכלי. למרות ירידה קלה שחלה בשנים האחרונות, ישראל היא המובילה מבין מדינות ה-OECD בשיעורי אי השוויון בהכנסות פנויות. ב-2015 חלקם של גילאי 0-17 שחיו במשפחות עניות עמד על 25 אחוזים. תחולת העוני בקרב ילדים בישראל גבוהה מאוד ביחס למקובל במדינות הרווחה, והעוני בקרב ילדים מורגש במיוחד בקרב ערבים וחרדים.

גם אי השוויון בהישגים לימודיים גבוה במיוחד בישראל. תוצאות מבחן PISA הבין-לאומי ב-2015 מעידות כי הפער שבין הציון המייצג את האחוזון ה-5 לציון המייצג את האחוזון ה-95 נמצא בשלישייה המובילה מבין כל המדינות המשתתפות במבחנים בתחומי מיומנות מדעית, אוריינות קריאה ומתמטיקה.

תחולת העוני בקרב נפשות לפי גיל, 2016

מקור: המוסד לביטוח לאומי, 2016

עקה וגירויים חושיים

מחקרים בשדה ההישגים בהשכלה גורסים כי לחשיפה ממושכת לסביבה חווייתית בגילים הצעירים יש חשיבות קריטית להתפתחות המוח ומערכת העצבים המרכזית, וכי הגיל הרך הוא התקופה שבה המוח גמיש ביותר לעיצוב ופתוח במיוחד לשינוי. סקירת הספרות טוענת כי המחסור בחשיפה לגירויים קוגניטיביים בגיל הרך, וכן חשיפה למצבי עקה כרוניים, עלולים לדכא את ההתפתחות הנורמלית של מיומנויות קוגניטיביות ולא-קוגניטיביות.

למשל, מחקרים מראים כי עקה שנחווית בשלב התפתחות המוח עלולה להפריע להתפתחות הקוגניטיבית והרגשית. באופן דומה, לעקה שחווה האם בזמן ההיריון עלולות להיות השפעות על התפתחות העובר, ובעתיד גם על התפתחותו כתינוק.

לא רק שלמחסור חמור שנחווה בילדות יש השפעה על עקה כרונית, יש גם ראיות לכך שמידת ההתאוששות מן הנזק שגרמה עקה בזמן ההיריון קשורה לרקע החברתי-כלכלי של המשפחה: ילדים מרקע גבוה מתאוששים בקלות רבה יותר מילדים שמשפחתם מרקע נמוך יותר. יתרה מכך, הרקע החברתי-כלכלי של המשפחה עלול להשפיע על הגירויים החושיים הזמינים לילדים קטנים, מה שישפיע על התפתחותם המוחית. לפיכך, ילדים שגדלים בסביבה של עוני חמור עלולים לסבול מחסך קבוע בחשיפה להתנסויות מעשירות, והדבר עלול להשפיע על ההתפתחות המיטבית של היכולות הקוגניטיביות והמיומנויות החברתיות והרגשיות, וכן על ההישגים הלימודיים בעתיד.

קשה מאוד לפצות בשלב מאוחר יותר בחיים על חסר בהתנסויות במהלך "התקופה הקריטית" של התפתחות המוח, ועל חשיפה בלתי מספקת לגירויים חיוניים מסוימים בעת שהמוח נמצא בשיא גמישותו.

חלופות מדיניות: התמודדות עם עוני בגיל הרך והשלכותיה על ההישגים הלימודיים

יש טווח אפשרי רחב של פעולות שמטרתן להתמודד עם ההשלכות של עוני בגיל הרך ועם אי השוויון בהישגים הלימודיים בקרב ילדים – התערבויות בשוק העבודה, במערכות הבריאות והחינוך ועוד. סקירת הספרות מתמקדת בשלוש גישות אפשריות:

1. הרחבה ניכרת של נגישות מעונות היום והמשפחתונים ושיפור רמת הטיפול בהם מסגרות חינוכיות לגיל הרך עשויות למתן את החסכים של ילדים ממשפחות מרקע חברתי-כלכלי נמוך, ולהביא לביצועים קוגניטיביים ולא-קוגניטיביים טובים יותר בהמשך הדרך. למעשה, מחקרים הראו כי התוכניות החינוכיות שהתשואה שלהן היא הגבוהה ביותר הן אלו המתמקדות בקבוצת הגיל הצעירה ביותר, מלידה עד גיל חמש. בישראל רק 20 אחוזים מהילדים בגילי 3–0 נמצאים במעונות או במשפחתונים מוכרים ומפוקחים (באוכלוסייה הערבית השיעור הוא 10.6 אחוזים). אפשר לשקול מדיניות שתרחיב באופן ניכר את היצע תוכניות החינוך לגיל הרך ותאפשר גישה נוחה יותר למעונות יום לילדים שהוריהם אינם משתתפים בשוק העבודה באופן קבוע ורציף. נוסף על כך, יש להקדיש תשומת לב מיוחדת לפיתוח מערכת מעונות יום שתשרת את האוכלוסייה הערבית.

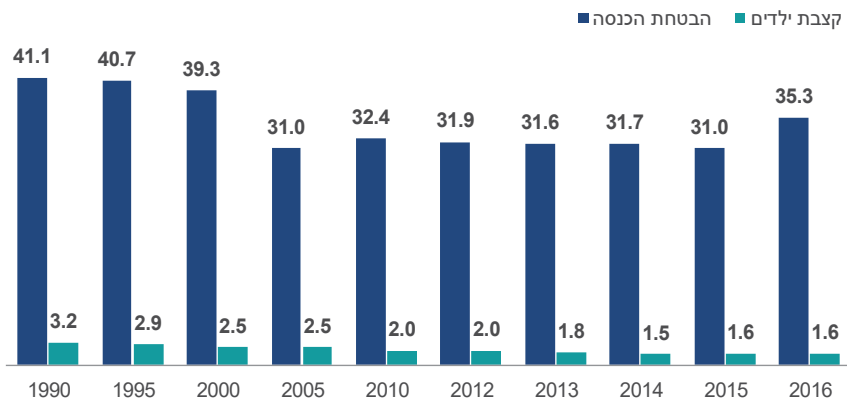
2. התערבויות כוללות ברמת הקהילה, המתמקדות במשפחות החיות בעוני שיש בהן ילדים בגיל הרך

עוני חמור ומצוקה עלולים להקשות על ההורים לספק לילדיהם את הסביבה המיטבית להתפתחותם. התמודדות פרטנית וכוללת עם מגוון הצרכים של משפחות באמצעות "עבודה סוציאלית מודעת-עוני" עשויה לחולל שינוי גדול, אולם אינה יכולה להתבצע ללא הרחבה ניכרת של תוכניות ברמת הקהילה, המתמקדות בצרכים של משפחות הסובלות מעוני חמור.

3. טיפול מקיף ויעיל יותר בעוני

גישה נוספת היא פעולות ישירות לצמצום תחולת העוני בקרב ילדים בישראל. פעולות אלו יכולות לכלול הגדלה של קצבאות הסיוע – דבר שיסייע בפתרון הקשיים הכלכליים של משפחות שילדיהן סובלים ממחסור בסיסי.

הבטחת הכנסה למשפחה וקצבאות ילדים כאחוז מהשכר הממוצע

מקור: ג'וני גל ושביט מדהלה, מרכז טאוב | נתונים: המוסד לביטוח לאומי, רבעון סטטיסטי